

11. Yüzyılda Bir Antropolog: Bîrûnî ve *Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind*

Burcu Asena Salman*

Asena Salman, B., Türk Folklor Araştırmaları/Turkish Folklore Research journal. 2025/1. Sayı: 370, 191-215. e-ISSN 3023-4670. DOI: 10.61620/tfa42. <https://turkfolklorarastirmalari.com>

Öz

:841zılında Harezm'de doğan, tam ismiyle Ebû Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Bîrûnî, aslen matematikçi kimliği ile ünlenmiş olmasına karşın, tıp, astronomi, fizik, felsefe, doğa bilim üzerine de önemli çalışmalar yapmış bir bilim insanıdır. Antropolojinin bir bilim dalı olarak ortaya atılmasından yüzyıllar önce, Gazneli Mahmud, Hindistan seferinden sonra Bîrûnî'yi Hindistan'a göndererek, kültüre ilgili bilgi toplamasını emretmiştir. Bunun üzerine yeni fethedilmiş bu topraklara ve farklı kültürüne saygılı yaklaşımı ile Bîrûnî antropolojinin akademiye girişinden ve etik kurallarla kaidelendirilmesinden çok önce yerel dil olan Sanskritçeyi, dini, aile ve toplum yaşamını, sayı sistemini, astrolojiyi, hukuğu derinlemesine araştırarak ve Yunan, Roma, Arap, Yahudi, Hristiyan ve Müslüman gibi diğer kültür ve inançlar ile karşılaştırarak eseri "Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind'i" Arapça olarak 1017-1030 yılları arasında kaleme almıştır. Bu makalede Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind eseri, antropolojik araştırma çıktısı olarak, Bîrûnî ise bir antropolog olarak ele alınmaktadır: Modern antropoloji kuramları ve etiğiyle karşılaştırmalı olarak Bîrûnî'nin, Hint kültürüne yaklaşımı ve kültürü değerlendirmede kullandığı metot, özellikle alandaki öncü isimlerden biri olan Bronislaw Malinowski'nin geliştirdiği teori ile karşılaştırılarak tartışılmaktadır.

Anahtar sözcükler: antropoloji, teori, etnografi, akademi, etik, Hindistan

*Dr., TED Üniversitesi, Temel Bilimler Birimi ve Eğitim Fakültesi/ TED University, Basic Sciences Unit and Faculty of Education. Türkiye. burcu.asena@tedu.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-0754-2075

An Anthropologist in the 11th Century: Al-Bîrûnî and Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind

Abstract

Al-Biruni, also known as Abu Rayhan Muhammad ibn Ahmad al-Biruni, was born in Khwarezm and was a scientist who excelled in mathematics, as well as medicine, astronomy, physics, natural sciences, and philosophy. Centuries before anthropology was set as a major field of study, following his conquest of India, Sultan Mahmud of Ghazni sent Al-Bîrûnî to India to collect information about this culture. Obeying his orders, long before anthropology's introduction to the academy and buttressed with several ethical rules, Al-Bîrûnî made deep research on the local language, that is Sanscrit, belief, family and social life, numerical system, legislation, astrology and compared them with other cultures like Greek, Roman, Arab, Jewish, Christian and Muslim, wrote his masterpiece called as "Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind" (The research on the land of India) between years 1017-1030 A.D. In this article, the work "Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind" is examined as an outcome of anthropological research, while Al-Bîrûnî is considered as an anthropologist: Al-Bîrûnî's approach to Indian culture and the method he used in evaluating the culture are discussed comparatively with modern anthropological theories and ethics, especially with Bronislaw Malinowski's, as he is one of the pioneers in the field.

Keywords: anthropology, theory, ethnography, academia, ethics, India

Giriş

Günümüz akademisi, sosyal antropolojinin bir bilim dalı ya da alt disiplin olarak kökenleri konu olduğunda, genellikle onyedinci yüzyılda, özellikle fizik antropoloji ile ilişkilendirilerek, Avrupa'daki büyük güçlerin kolonileşmesinin sonucunda ortaya çıktığını yazmaktadır (Barnard, 2013). İnsanın kökeni araştırmalarında tarihte geriye gidildiğinde ise, "antropolog" olarak telaffuz edilebilen ilk isimler Grotius, Hobbes, Pufendorf ve Locke gibi onyedinci yüzyıl Avrupa düşünürleridir. Fakat Alan Barnard'ın (2013) eleştirisiyle, "Ne Hobbes'un ne Locke'ın ne de çağdaşlarından herhangi birinin, biyolojik evrim hakkında en ufak fikri yoktu; üstelik toplumsal evrime dair kavramları, insanın ilerleyişinin evrenselliğini, gelişim aşamalarını ya da toplumsal ve maddi arasındaki ilişkiyi içermiyordu."

Batı sömürgeciliğini takiben doğan Avro-Amerikan antropologların öncülerinin, eğer disiplin, katılım, gözlem, tarafsızlık, dili öğrenerek yabancı topluluğun sesi olmak, kültürler-arası karşılaştırma yapmak gibi yöntemler gerektiriyorsa, bunların tümünü Hint halkını incelemek için uygulamış olan ilk kişinin El-Bîrûnî isimli, çok yönlü bir bilim insanı olduğunu dünyaya duyuran kişi Akbar Ahmed'dir (1984) ve Bîrûnî'ye teslim edilmek üzere "ilk antropolog" ünvanını akademiden 1984'te talep etmiştir. Bu talebinin önemsenmediğini, sonrasında, Bîrûnî üzerine yayımlanan makalelerin, pek çok şapkasını sayarken, onun "antroplog" tarafını es geçmelerinden anlıyoruz.

Frederick S. Starr (2019) *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı* isimli kitabında, Orta Asya'da M.S. 1000 yılı civarında başlayarak, bilimde, edebiyatta, sanatta ve müzikte, beş asır aralıksız devam eden üretimini, bu fazlaca dillendirilmemiş aydınlanma çağını, "entelektüel coşkunluk" olarak niteler ve ekler "Güç merkezinin Orta Asya olduğu bir halifenin 819'da başa geçirilmesinin takip ettiği bu hadise, İslam dünyasının Doğu'dan yeniden fethedilmesi gibidir. Neticesinde büyük bir kültürel enerji açığa çıkmıştır."

Chat GPT'ye ilk antropologları sorduğumda verdiği isimler Herodot, İngiltere'de "kültürel antropoloji"nin kurucusu olarak Edward Burnett Tylor (1871) iken, Amerika'da ise "sosyal antropoloji"nin babası olarak Franz Boaz ve önemli katkılarından dolayı Lewis Henry Morgan'dı (OpenAI, 2024). Buna ek olarak, Google'da en önemli antropoloji kitaplarını arattığımda karşıma çıkan kırk kitaplık listede Starr'ın entelektüel

coşkunluk olarak bahsettiği dönemden hiç bir bilim insanının ya da çalışmalarının isimlerinin geçmiyor olması da da beni bu makaleyi yazmaya itti.

Bîrûnî, çağdaşı olan bir diğer önemli isim İbn-i Sînâ ile birlikte "jeolojik evrimi ve hatta sekiz asır öncesinden Darwinizm'in temel noktalarını sezmiş," Orta Çağ Hristiyanlığına olduğu kadar İslam inancına da aykırı olmasına rağmen açıkça dile getirmiştir: yaratılış kavramından sonra dünyanın şiddetli değişikliklere maruz kalmış olduğunu vurgulamıştır (Starr 2019). Bilimin laik ve tarafsız bir yaklaşım içerisinde olması gerektiğini savunan Orta Asya'daki aydınlanma çağı bilim insanları, Aristo'nun kitabında yaptığı tartışmaları ve teorileri yeniden test ederek, modern anlamda hakemlik sistemine benzer bir prensipte araştırmalarını bir bilim kurulu huzurunda sağlam zemine oturtma çabasına girmişlerdir. Buna karşılık Avrupa'da, Giordano Bruno'nun (1548-1600) başka gezegenlerin de varlığından bahsettiği için 1600 yılında, engizisyon tarafından diri diri yakılmış olması, bilim anlayışının gelmiş olduğu noktayı gözler önüne sermektedir (Starr, 2019; Yates, 2020).

Metot

Bu makalenin amacı, Bîrûnî'nin üstlendiği politik içerikli görevi, geçerli bilimsel zeminine oturarak tamamladığını göstermek olduğu için, bugünkü akademinin kabul ettiği ve öncü saydığı antropologlardan Bronislaw Malinowski'nin çerçeveye oturttuğu teorisini temel alarak, karşılaştırmalı tarihsel yöntem ile ilerlenmektedir (Aydın & Hanağası, 2017).

Bîrûnî, Hint toplumunun içine girerek yaptığı araştırmayla kısıtlı kaldığı için yöntemini teoriye dökmemiş olsa da, muhtemelen pozitif bilimlerdeki deneyimlerinden edindiği refleksle, attığı adımları, nedenlerini ve sonuçlarını sistematik olarak kaydetmiştir. Makalenin geri kalanında da ele alacağım üzere Bîrûnî'nin, Hint kültürüne dair Tahkik'teki tutumu, araştırmasında antropolog olarak incelediği toplulukla kurduğu kontrollü iletişim ve metninde anış biçimi, günümüz bilim etiği söylemleriyle örtüşmektedir ve Bronislaw Malinowski'nin *Büyük, bilim ve din* isimli kitabında temellendirdiği (1990) inanç sosyolojisi teorisi ile tartışılmaktadır. Karşılaştırma malzemesi olarak Malinowski'nin teorisini tercih etmiş olmamın altında, etnografik veri toplamaya dair bir sistematik metot geliştiren sosyal antropologlar arasında Batı dünyasındaki öncülerden olması ve 1914-1918 arasında, Trobriand Adaları'nda iki yıl

yürüttüğü katılımlı gözlem üzerine dayandırdığı araştırmasının halen geçerliliğini koruması (Eriksen, 2018) yatmaktadır. Kitabında bahsettiği adımları, Malinowski'nin haritalandırdığı teorik maddelerle Stuart Mill'in "uyuşma ve fark yöntemi" kullanarak (Mahoney, 2004), yer yer daha yakın tarihli antropologların saha deneyimleriyle de kıyaslayarak, Bîrûnî'nin uygulamasının, günümüz akademisinin yaklaşımlarına yakınlığı tartışılmıştır.

Ebû Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Bîrûnî

Bîrûnî, tam ismiyle, Ebû Reyhan Muhammed bin Ahmed el-Bîrûnî, 973'te Harezm'de doğmuş ve Gazneli Mahmud'un bölgeyi işgali ile Gazne'ye yerleşerek, yine Gazne'de, 1050 yılı civarında ölmüştür (Duman, 2010). Kaynaklarda ölüm tarihi farklılık göstermektedir, Formichi (2020) Bîrûnî'nin ölüm yılını 1025 olarak vermiştir.

Soğud Türkü olduğu düşünülmekte olsa da, tam kökeni, derslerinde sergilediği başarı sayesinde küçük yaşlarından itibaren saraya alınarak, Gazneli hükümdarların himayesinde yetiştiği için kesin olarak bilinmemektedir (Alıcı, 2003). Bîrûnî'nin Arap veya Fars kökenli olmadığı, her iki dili de sonradan öğrendiğini bizzat, metinlerinde belirttiği için biz de bilebilmekteyiz (Alıcı, 2003).

Bîrûnî'yi yanına alıp yetiştiren matematikçi ve kraliyet mensubu olan hamisi Kabus b. Veşmgir, kendisiyle yakından ilgilenerek Öklid geometrisi ve Batlamyus astronomisiyle tanıştırmıştır. Kabus'un kendisine gösterdiği cömertliğe karşılık Asâru'l-Bâkıye adlı eserini kendisine ithaf etmiştir fakat katı kalpliliğine değinmeden de geçmemiştir (Sachau, 1910; Alıcı, 2003).

Daha sonraları yaptığı hesaplamalar ve hali hazırda yapılmış hesapları çürüterek düzeltmesi ile bilim dünyasında saygın bir yer edinmeye başlamıştır. Gazneli Mahmut, Buhara'yı fethettiği sırada bu şehirde çalışmalarını sürdürmekte olan pek çok alimle birlikte Bîrûnî'yi de Gazne'ye, kendi sarayına götürerek saray astronomu olarak hem kendisi için, hem de veliahtı Mesut'un hizmetinde çalışmasını sağlamıştır. Hindistan'a yaptığı seferler boyunca Bîrûnî'yi de yanında götürmüştür ve Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind eseri, Bîrûnî'nin Hindistan'da kaldığı iki sene zarfında ortaya çıkmıştır (Sparavigna, 2014).

En çok, dünyanın çapının hesabını basit formüle indirgemeyi başaran ilk matematikçi olarak tanınan Bîrûnî'nin, astronomi, fizik, felsefe, jeoloji, coğrafya,

usturlap, satranç, farmakoloji ve yanısıra tıp, İslam hükmü, teoloji ve dilbilgisi üzerine çalışmaları bilinmektedir. Dünyanın güneş etrafında döndüğünü, dünya üzerinde birbirinin üzerine eklenen jeolojik dönemlerin gelip geçtiğini ileri sürmüştü; Yunanca öğrenerek Yunan mitolojisi ve felsefesi çalışmış; Latince ve Hristiyan literatürü üzerinde de hakimiyet geliştirmiştir (Duman, 2010).

Bîrûnî'nin, pozitif bilimlerde gösterdiği başarıyı sosyal bilimlerde de aynı titizlikle çalışarak yakaladığı görülmektedir: Ele aldığı kültürlere ve halklara eşit mesafede yaklaştığı, inançların analizinde ve birbirleriyle kıyaslanması sırasında tarafsızlığını korumaya özen gösterdiğinin altını bizzat çizmektedir (Alıcı, 2003). Henüz antropoloji ve etnografi çerçeveli bir bilim dalı ve yöntem haline gelmemişken, farklı kültürlerle ait konular üzerindeki tartışmalarını adil bir biçimde yapılandırmaya çalışmıştır (Ataman, 2013).

Antropoloji Bilimi, Orta Asya ve Bîrûnî

Antropoloji, Orta Asya'da, Avrupa'dan neredeyse yedi yüz yıl önce, henüz antropoloji diye bir bilim dalı yokken, devlet işleri için de kullanılmıştır. Gazneli Mahmut'un, ele geçen yeni topraklarda yaşayan halkların yönetiminde sağlıklı sosyal politika hedefleri kurgulamaya yönelik bir (antropolojik) araştırma yapılmasını istemiş olması, bilim insanlarını himayesine alması ve ölümünden sonra da korunmalarını emretmiş olması, hükümdarların da bilime bakış açılarını yansıtmaktadır. Bu makale için Malinowski'nin geliştirdiği teorinin karşılaştırma materyali olarak seçilmesinin bir nedeni, kendisinin 1930'larda bilimsel bir sosyal politika temeli oluşturmak adına "pratik antropoloji"nin (practical anthropology) üzerinde durmuş olmasıdır (Mosse, 2006). Gazneli Mahmut'un Bîrûnî'den istediği, Malinowski'nin "insider anthropology" olarak adlandırdığı (Mosse, 2006), Hindistan'daki topluluğun yönetimini kolaylaştıracak, içyüzünü ortaya çıkaracak türden etnografik bir araştırma yapmasıdır.

Gazneli Mahmut'un ardından Bîrûnî, O'nun veliahtı Mes'ûd'un (1030-1041), sonrasında da torunu Mevdûd'un (1041-1049) himayesinde araştırmalarını sürdürmüştür (El-Bîrûnî, 2015). Hindistan seferini takiben Gazneli Mahmut'la birlikte Hindistan'a giderek bu makalede etnografik bir çıktı olarak ele alınacak, günümüz antropoloji teorisiyle analiz edilmekte olan Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind eserini ortaya koymuştur (Duman, 2010).

Hintli antropolog P. R. G. Mathur, 1972 tarihli makalesinde antropoloji biliminin devlet politikaları için kullanılmasından bahsederken, antropoloğun, ileride kültürlerarası farklılıklar yüzünden probleme dönüşebilecek konulara özellikle parmak basmasının faydalı olduğunu belirtmiştir. Bu esnada antropoloğun, devlet insanlarının alınacak kararlara, altını çizdiği bu gerekçeleri, ısrarla dahil etmelerini sağlama sorumluluğunu alması gerektiğini savunmuştur. Fakat Mathur da (1972) sömürgeci devletlerin ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından bağımlı toplulukların refahını önemsemeye başladıklarını ifade etmiştir. Bu da Harezmi'deki hükümdarlık anlayışının da, bilimin desteğini alma vizyonuna sahip olduğunun bir göstergesidir.

Bîrûnî'nin *Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind*'in başına yazdığı giriş bölümünde, ele aldığı bu farklı kültürün özelliklerinin tartışmaya açık olmadığını altını çizmesinden, fiziksel olduğu kadar, toplumsal evrimin de farkında olduğu anlaşılmaktadır (El-Bîrûnî, XVIII). On dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru Avrupa'da ortaya çıkan ve özellikle Almanya'da Birinci Dünya Savaşı ile sivrilen, antropoloji dalındaki ırkçı yaklaşımın (Evans, 2003) aksine, Bîrûnî onbirinci yüzyılda, günümüzde kullandığımız etik çerçeveye yakın ölçülerle yerel halka ve kültüre yaklaşmış, dili öğrenmiş, değişik kişilerin görüşlerini almış, araştırma çıktılarını karşılaştırmalı olarak kağıda dökmüştür (El-Bîrûnî, 2015). Metnin başında tezyif ve tahrife karşı bilim insanlarını uyarmıştır (El-Bîrûnî, 2015).

Bîrûnî'nin yaşamakta olduğu onuncu ve onbirinci yüzyıl tarih yazıcılığı da araştırma, karşılaştırma, analiz gibi yöntemlerden uzak, râvilerden toplanan rivayetlerin doğrulatmaya gerek duyulmadan sıralanması ile yapılmakta olduğu göz önünde bulundurulduğunda, çağdaşlarından ileride olduğu görülmektedir (Duman, 2010).

Alan çalışması sırasında antropolog, gözlemleyen ve bilgi kaynaklarını sorgulayan olmanın yanı sıra, gözlemlenen ve sorgulanan da olur, roller iki taraf arasında sürekli değişir (Georges ve Jones, 1980). İşini yapmakta olan antropolog, incelemekte olduğu kültürün merak odağı olur; bakan olduğu kadar, bakılındır ve bu sebeple de "[...] hep bir yabancı olarak kalacak olmalarına rağmen, alandaki varlıklarının oradakilerce az çok 'doğal' olarak kanıksanıncaya kadar kalmaları üzerinde uzlaşılır" (Eriksen, 2018). İnsanlar insanları incelediğinde, her iki taraf da elde olmaksızın birbirine karşı muğlak duygular besler: bazılarıyla karşılıklı güvene dayalı bir ilişki gelişirken, antropolog sahada sinsilikle ve sırları öğrenip ifşa etmekle suçlanabilir (Georges ve Jones, 1980). Bîrûnî (2015) bu sorunun farkına varmış ve şu sözleriyle ortaya koymuştur:

Hindistan'daki ilk günlerimde ben, acemi olduğum ve Hint terimlerine vâkıf olmadığım için Hint müneccimleri huzurunda, hocasının önünde el pençe divan duran bir öğrenci gibi dururdum. Terimleri biraz öğrendikten sonra onlara, illetleri izah etmenin ve bazı delilleri göstermenin yanı sıra hesaplamalarda da takip edilmesi gereken gerçek yolları öğrettim. Bunun üzerine hayretler içinde kalarak başıma üşüştiler ve benden öğrenmeye başladılar. Her zaman bana intlilerden kimlerle karşılaştığımı ve hangi panditlerden ders aldığımı soruyorlardı. Israrlı sorulara bazen kısa cevaplar veriyor, çoğu zaman da susuyordum. Böylece aralarında kendimi yüksek tutuyordum. Sonunda bana büyücü bile dediler. Öyle ki beni kendi dilleriyle büyüklerine tanıtırken "umman" veya "sirkeden bile daha keskin su" diyerek tanımlıyorlardı.

Bu paragraftan çıkan sonuçlardan ilki, Bîrûnî'nin, yapmakta olduğu bu araştırmanın arkasının geleceğine, belki de bilim haline geleceğine dair bir öngörü geliştirerek, sadece incelediği kültürü değil, sonradan bu bilimi yapacak kişiler için, sahada olma deneyimini de detaylı bir biçimde kaleme almış olmasıdır. Buna benzer tecrübelerini kitabın çeşitli yerlerinde aktarmıştır. İkinci sonuç ise, yerel dili öğrenmenin sahada ve kaynak taramada elde edeceği veriyi zenginleştireceğinin farkına vararak, bunun etnografyadaki değerini vurgulamasıdır; hocasının karşısında saygıyla durduğunu, sonra da hoca olarak karşısına çıkan kişilere yeni konular aktararak, gözlerinde değerini arttırmaktan ötürü duyduğu gururu belirtmesinden, sahaya yerel konuları öğrenmeye geldiğini öncelediğini, onlar üzerinde üstünlük kurmaya çalışmadığını anlamaktayız.

Sanskritçe ve diğer diller

Toplulukların ya da kişilerin kökenlerini araştırırken ilk baktığımız unsurlardan biri dildir, dili öğrenmiş olmak, o dille okuyup-yazabilmek, araştırmacının tam olarak "öteki" olmasının önüne geçer, bağ kurulmasını sağlar (Mead, 1939). Ayrıca, çevirmenin her detayı çeviremeyeceği göz önünde bulundurulduğunda, etnografik verilerin herhangi bir aracının süzgecinden geçmeden antropologda birikmesi sağlanmış olur (Mead, 1939). Dilin yapısına işleyen kültürel öğeler de toplulukla ilgili ipucu oluşturduğu için, yerel dili öğrenmiş olması bu tarz verilere de dikkatini yöneltmesini sağlamıştır (Eriksen, 2018). Bir diğeri ise, Russel Bernard'ın (2006) vurguladığı üzere, katılımlı gözlemde, arasına karışılan topluluk tarafından antropoloğun varlığına alışılmış olması, onların rahatça hareket etmelerini,

antropoloğun da gözlem yapmasını, veri toplamasına imkan tanır. Malinowski'nin (1990) ifadesiyle: "Gerçekten eksiksiz bilgiyi ancak her iki yan, genel yasallık ve ayrıntılı belgeleme ile birlikte aktarır." Alan Barnard ise(2013), bazen anlaşılmak için olmasa da, sadece öykülerden ibaret olmayan ve belirli bir "topluma" mahsus mitlerin anlaşılabilmesi için, yerel dile olan hakimiyetin önemini vurgulamaktadır.

Bîrûnî Harezmece, Soğudca, Arapça, Farsça, Antik Yunanca, İbranice, Süryanca ve Sanskritçe bilmektedir; Arapça, Farsça ve Sanskritçe'ye aralarında çeviri yapabilecek kadar hakimdir. Sanskritçe'yi kendi kendine öğrenmiş, bu süreçte de çok zorlandığını belirtmiştir (Alıcı, 2003). Dil problemini de Bîrûnî, Hintlilerle ilgili din ve eğitim gibi temaları öğrenmenin önündeki engellerin ilki olarak listesinin en başına, Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind kitabının ilk sayfasında koymuştur (El-Bîrûnî, 2015):

[...] Temas ve bir araya gelmekle kolayca anlaşılan ve açığa çıkan konular, yakın ilişkilerin kesilmesiyle örtülür, gizlenir. Hintlilerle bizim aramızda çeşitli nedenlerden ötürü yakın ilişkiler yoktur. İlk olarak Hintliler, milletlerin birbirleriyle iletişim kurdukları bütün alanlarda bize son derece yabancıdırlar. Bu konuların ilki dildir. Dilleri bakımından Hintlilerin durumu diğer milletlere benzese bile Hint dilinin zorluğu ve yabancılığı kendine özgüdür. Zira bir kimse dillerini öğrenerek onlarla iletişim kurmaya çalışsa da bunu kolaylıkla başaramaz.

Uzunca, Hint dilinin karmaşıklığından, halkın kullandığı ve alimlerin kullandığı iki farklı dilin mevcudiyetinden, Hint alfabesinin çok farklı oluşundan ve özellikle yazmayı öğrenmekte zorlanışından, sözcük dağarcığının az olmasına karşılık, aynı sözcüğün cümle içinde kullanılışına göre farklı anlamları oluşundan da bahseder.

Bîrûnî'nin yukarıda verilen paragrafta kendisini bir acemi olarak betimlemiş olması ve bu konumunu daha çok bilgi edinmek için sürdürmesi, etnograf olarak bilgi toplama görevini, egosundan daha çok önemseydiğini göstermektedir: Her detayı yakalayabilmek için sessiz kalışından, üste çıkmamayı tercih edişinden bahsetmektedir (El-Bîrûnî, 2015). Yine bu paragraftan ortaya çıkan sonuçlardan bir diğeri, Bîrûnî'nin incelediği topluma "dokunmamak" gibi bir kaygısının bulunmamasıdır. Kendisi önceleri "görünmez" olmayı yeğlemiş, sonrasında da bildiklerini göstermekten, öğretmekten, (hesaplamalarda) yapılan yanlışları düzeltmekten geri kalmamıştır.

Bu farklı dili öğrenirken çok zorlandığını, etrafından da fazlaca yardım göremediğini vurgulamak için, Hintlilerin yabancılara karşı önyargılı tutumlarını kanıtlayan "mleçcha"

diye bir sözcük kullanıldığını ve bunun pislik veya dışkı anlamına geldiğini söyler. Bu sözcük için dipnot ise, Ari ırkından olmayanların, Sanskritçe bilmeyenlerin, yabancı veya barbarların, günümüzde bu şekilde adlandırıldığını belirtmektedir (El-Bîrûnî, 2015).

Hermeneutik

Bîrûnî ayrıca, Hint diline ve toplumuna pratikte aşina oldukça, Hermeneutik yaklaşıma geri dönerek okudukları ve katılımlı gözlemden edindiği veriyi karşılaştırma yoluna gider (El-Bîrûnî, 2015): "Bütün bunları sadece duyduklarımıza dayanarak söylemiş olmamak için şimdi de Hint kitaplarından konuya dair bazı kısımlar nakledelim. *Patanjali* isimli kitapta şöyle bir diyalog zikredilir."

Hermeneutik, dinî ya da sosyal metinlerin çözümlenmesiyle ilgilidir, ayrıca aynı metin değişik toplumlar için başka anlamlara gelmektedir. Antropologlar için mitler ve efsaneler de yorumlanmalı, alt mesajlar ortaya çıkarılmalıdır ki araştırma sağlam zeminlere dayansın (Bernard, 2006). Bu doğrultuda, Bîrûnî, önce derinlemesine bir kaynak araştırmasına girer, burada inançları, dinî ritüelleri, kelimeleri, sembolleri, gelenekleri değişik metinlerden araştırarak kıyaslama metodunu kullanarak çözümler, amacı, benzerlikleri ve farklılıkları yakalamaktır. Sonrasında ise sözlü kaynak arayışına girer. Yazılı metinlerden edindiği bilgileri, güvenilirliğini önceden araştırıp kanıtladığı kişilerle görüşmeler yapar ve buradan da çıkan sonuçları birbiriyle karşılaştırır. Güvenilir bulmadığı kaynakları dikkate almaz (Alıcı, 2003).

Bîrûnî, tarih meselelerini inceleyip bir sonuca varma noktasında arkeolojiye, jeolojiye ve ekonomik gelişme ve değişmelere önem vermiştir. Tarihi olayları anlatırken bunlara efsane türü şeylerin karıştırılmasına sert bir dille karşı çıkmıştır. Tarihi ve coğrafi konuların, hislerin etkisinde kalmaksızın objektif olarak yazılmasının gerektiğine değinmiş ve Hint medeniyetini, bu esasları göz önünde bulundurarak anlamaya çalışarak, aktarmıştır: "[...] yeryüzünün oluşumunun, gelişiminin, kısaca hayatın, mukaddes kitaplarla değil, geçen süre zarfında meydana gelen değişiklikler incelenerek öğrenilebileceğini, bunun da jeolojik olaylar sonucu göç edilen yerlerdeki kalıntılarda yapılacak arkeolojik araştırmalarla mümkün olacağını belirtmiştir" (Alıcı, 2003).

Sanskritçe'yi iyi öğrenmiş olmasının Bîrûnî, araştırması için önemini vurgulamış olmasına karşın, karşılaştığı bazı engellerden de bahsetmektedir. Hermeneutik için bir

dile hakim olmak gerekmektedir ki, söylem içerisindeki alt metinlerin çözümlemesi iyi yapılabilir (Meyer, 2001). Bîrûnî'nin değerlendirdiği metinlerdeki kitabî dil, halkın gündelik iletişim için kullandığı dilden çok farklıdır (Alıcı, 2003), bunu kendisi şu şekilde dile getirir: "[...] Hintlilerin iki tür dilleri vardır ki, biri son derece basit olup halk tarafından kullanılır. Diğeri ise, fasih ve işlenmiş olan kısım ki, tasrif, iştikak, nahiv ve belâgatın incelikleriyle bezenmiş bu dili, ancak âlimler ve lisanda maharet sahibi kimseler kullanabilir." (El-Bîrûnî, 2015). Ayrıca öğrenmekte olduğu bu yeni dili, deşifre etmekte, tercüme etmekte ve anlamlandırmakta bir hayli zorluk çektiğinden bahseder. Arapça ve Sanskritçe alfabelerinin birbirleriyle uzaktan yakından benzerlikleri olmadığı, Sanskritçe'deki sembollerini yazmak kendisine güç geldiği, el yazmaları bir-iki kez kopyalandığında bozuldukları ve nihayetinde danıştığı kişilerce anlaşılmadığı için, bazen de kopyacıların yaptığı hatalar yüzünden metinleri anlamlandırmakta zorlanmıştır.

Bîrûnî (2015) karşılaştırmalarını yalnızca içerik bağlamında değil, aynı zamanda söylem bağlamında da yapar. İfadelerin karşılıklarını birbirleriyle kıyaslar, kelimelerin etimolojik tartışmasını yapar:

Kur'an'dan önce inen kitapların dilleri olan İbranice ve Süryaniceyi inceleyecek olursak, gerek Tevrat'ta gerekse sonraki dönemlere ait olan ama Tevrat içerisinde değerlendirilen bütün kitaplarda *Rab* kelimesinin Arapçadaki *Allah* kelimesiyle aynı anlamda olduğu görülür. Sözkonusu kitaplarda "rab" kelimesi, başka bir kelimeye izafetle bile Cenâb-ı Hak'tan başkası için kullanılamaz. Mesela, "Rabbü'l-beyt" ve "Rabbü'l-mal" denilmez. Bu kitaplardaki ilah kelimesi ise Arapçadaki rab kelimesiyle eşanlamlıdır.

Bu tarz tartışmaları yapabilmek için, bilgi kaynaklarının orijinal dillerine hakim olmanın yanı sıra, inanç sistemlerini de iyi çözümlemiş olmak gerekir. İnsan toplulukları tarafından paylaşılan bu "bilgi" ya da inanç, taraflı ve ideolojik unsurlar ihtiva edebilir. Teun A. van Dijk (2001), söylemlerin buzdağı gibi, sadece bir takım bilgileri dışa vururken, büyük çoğunluğunun sosyo-kültürel hemzeminin varsayımsal bilinciyle tekrar tekrar yeniden inşaa edildiğini öne sürmektedir. Önsözünde Bîrûnî (2015), Tahkîk'i yazmadan önce, Hintlilerin, ilki yaratılış ve madde dünya ile ilgili (Samkhya), diğeri de ruhun özgürleşmesiyle ilgili (Patanjali) iki kitabın çevirisini yaptığının altını çizer.

Buna ek olarak farklı kitaplardan, çeşitli alıntılar yaparak konuyu okuyucu için tartışmaya açar, metinleri birbirleri ile kıyaslar ve bu sırada aslında, Meyer'in (2001) sosyal bilimci için biçtiği görevi, "öteki" kültürün avukatlığını yapma misyonunu yerine getirir. Malinowski'nin (1990) de vurguladığı üzere, bazen aynı bölgede bile kültürel farklılıkların ortaya çıkmasının olası olduğu ve bunların araştırılması gereği vardır: "Böyle bölgeye bağlı çeşitlenmeler, belli bir bölgedeki yerel uzmanlaşmadan özenle ayrılmalıdır (...) çünkü bu toplumun yapısıyla ilgili bir faktördür, yeryüzünde dolaştığımızda her şeyin değişmesi biçimindeki genel antropolojik olguya bir örnek değil sadece."

İnanç meselesi

Hint metinlerinin yanısıra, Yunan mitolojisinden ve felsefesinden alıntılar yaptığını hatırlatarak, Bîrûnî (2015) "Tanrı" kelimesinin Yunanca'daki kökenlerini tartışmakta, bu vesileyle, Yunanlılar için tanrı kavramını sorgulamaktadır:

Bu alıntılar göstermektedir ki Yunanlılar yüce ve asil olan her şeyi tanrı/ilah olarak isimlendiriyorlardı ve bu adet başka uluslarda da mevcuttu. Hatta onlar dağlar, denizler ve benzeri başka varlıklar için de tanrı ifadesini kullanmışlardı. İkincisi, "Tanrı" terimi özel anlamda ilk sebep için kullanıldığı gibi melekler ve onların ruhları için de kullanılır. Üçüncü kullanıma göre Eflatun tanrıları *sekînât* olarak isimlendirir. Ancak bu konuda yorumcuların ifadeleri yeterince açık değildir. Bundan dolayı biz sadece söz konusu terimi naklediyor, fakat onun hangi anlamda kullanıldığını bilmiyoruz.

Başka bir topluluğun inançlarına ve değerlerine karşı bugünün akademik etiği ile yaklaştığını, öteki kültürün inancının da tıpkı müslüman inancında varolanlara benzer dokunulmazlıklar ve esneklikler olduğunu okuyucusuna nakletmek için Tanrı ile Lycurgus arasındaki diyalogu alıntılar (El-Bîrûnî, 2015):

"Tanrı Lycurgus'a şöyle dedi: Seni bir insan olarak mı yoksa bir melek olarak mı çağırmam gerektiği konusunda tereddüt ediyorum. Fakat meylim ikinciyedir. Gerçekten bazı ifadeler bir dinde hakaret olarak algılandıkları halde, diğerine göre böyle olmayabilir. Aynı şekilde bazı kelimeler bir dilde rahat kullanıldıkları halde, diğerinde onların kullanılması hoş karşılanmaz. Bunun tipik örneği Müslümanların kulaklarında kötü bir çağrışımı olan *tanrılaştırma* (teellüh/apotheosis) kelimesidir. Arap dili incelenecek olursa, Cenab-ı Hak için kullanılan

Allah lafzı dışındaki bütün isimlerin bir şekilde O'nun dışındaki başka varlıklar için de kullanıldığı fakat *Allah* (ilah) isminin Cenab-ı Hak'tan başkası için kullanılmadığı görülür. Çünkü bu isim O'na hastır, hatta O'nun ism-i âzamıdır.

Dinler tarihi konusunda ayrıca bir yapıt ortaya koymamış olmasına karşın Bîrûnî, bu konuda yapılacak araştırmalar için metodoloji önermelerinde bulunmaktadır (Alıcı, 2003). Hem Antik Yunan diline, hem de Yunan mitolojisi ve felsefesine olan hakimiyeti sayesinde dini metinleri, kavramlarla karşılaştırarak ilerlemesi, aslında kendi kendine yaptığı muhakemeyi okuyucusuyla paylaşması, bunların akıl yürütme olduğunu belirterek, okuyucusunun kendisiyle aynı fikirde olmasını beklememesi, günümüzün akademik etik idealidir. Daha önce de belirtildiği üzere, hermeneutik, Bîrûnî'nin yöntemleri arasında çok önemli bir yere sahiptir. Hint kültürünü daha iyi anlamlandırabilmek için ortaya attığı karşılaştırmalar ve tartışmalar, sosyal bilimler ve teoloji alanlarındaki bilgisini de göstermektedir. Bir konuyu açıklarken terminoloji, etimoloji ve anlam açısından sistematik bir şekilde başlayarak, sonunu mümkünse karşılaştırma ile getirmek Bîrûnî'nin tüm kitap boyunca izlediği yoldur, bunu da açıkça ortaya koyar: “Şimdi bizim vazifemiz, bu konuya dair Hint kitaplarından açık deliller göstermek ve diğer milletlerin de benzer görüşlerini ortaya koymaktır” (El-Bîrûnî, 2015). M.Ö. 200-150 yılları arasında yaşadığı sanılan, yoga felsefesinin babası olarak anılan Patanjali kitabından yaptığı reenkarnasyonla—tenasüh inancı—ile ilgili alıntıyı Sokrates, Proclus felsefeleriyle karşılaştırır, onlarca da kabul gördüğüne dair alıntılar yapar, sonunda, aynı inancıya sahip olan bazı sûfîlerin de varlığından bahsederek konuyu bağlar (El-Bîrûnî, 2015).

Ruhun vücuda gelmesi ve reenkarnasyondan bahsederkenki üslubu oldukça objektif ve akıcıdır. Ara ara, Müslümanlar ve Hindûları “biz” ve “onlar” şeklinde adlandırırsa da, konuyu aktarımı ve Sufî inancıyla karşılaştırışı da günümüzdeki akademik çerçeveye uygunluğuyla dikkat çekmektedir (El-Bîrûnî, 2015):

Bazı Hintliler, sevap veya günah kazanma yerinin sadece orta âlem yani insan suretinde iken mümkün olduğunu düşünür. Bir ruhun insan bedeninde bulunma sebebi, onu cehenneme düşmekten koruyan fakat cennete yükselmesini sağlayacak kadar çok sevabının bulunmayışındır. Onlara göre cennet, kişinin işlediği iyi amellere göre belli bir süre

kalması zorunlu olan bir üst âlemdir. Aksine, bitkiler ve hayvanlar âleminde dolaşmak ise, beşerî âlemin altında olup, kişinin kötü eylemleri dolayısıyla belli bir süre azap veya eza gördüğü yerdir. Bu görüşü savunanlar, diğer cehennemleri bilmezler. Fakat bu kategorilerin, beşeriyetten daha aşağıda olduğunda hemfikirdirler. Sufiler de cenneti özel bir kazanım olarak görmez ama onların gerekçesi farklıdır. Çünkü onlara göre nefis, başka şeyden değil, sadece Hakk'tan (Tanrı'dan) hoşnut kalır. Cennet nimetlerini arzulamak ise kişiyi mutlak iyilikten uzaklaştırır. Böylece fâni olan bâki olanın önüne geçer.

Her iki tarafı da—ki bazen karşılaştırma malzemesini artırarak ikiden fazla taraf oluşturur—birbiriyle karşılaştırarak çoğunluğu soyut ve dogmatik olan konuları, çoğunluğu müslüman olan hedef kitlesinin anlamasını sağlama çabasıdadır (El-Bîrûnî, 2015):

Herhangi bir yere kutsiyet isnad edilirse, Hintliler oralara havuzlar (göletler) yaparlar ve yıkanmak için o havuzlara girerler. Bunları yapmak onlarda bir sanat halini almıştır. Eğer bizim insanımız bu havuzları görmüş olsa, hayretler içerisinde kalır. Onları yapmak şöyle dursun tanımlamaktan bile aciz kalırlardı. Hintliler bu havuzları gayet büyük ve son derece sanatlı ve estetik taşlardan yaparlar.

Bîrûnî (2015), yukarıdaki paragrafı takiben, Hint mimarisinden hayranlıkla bahsetmeye devam eder ve aynı anda çok fazla sayıda insanın hem yukarı, hem de aşağıya doğru hareket etmesine olanak sağlayan basamak sisteminin işlevsel planını anlatır ve kendi kültürüne kıyasla üstün bulduğunu saklamaz ve doğru bilinen yanlışları da düzeltmeye çalışır. Bu sırada da “kendinden” olanlara da (“biz ve onlar”daki “biz”) eleştiri getirmekten çekinmez, açıkça bu kişileri okuyup araştırarak doğrusunu öğrenmeye davet eder (El-Bîrûnî, 2015):

Müslüman ülkelerdeki arkadaşlarımız, Hintlilerin astroloji yöntemlerine pek aşina olmadıkları gibi, onların bu konuda yazdıkları bir kitabı da inceleme fırsatı bulmuş değillerdir. Bundan dolayı onlar, Hint astrolojisinin kendilerinininkilerle aynı olduğunu zanneder ve onlardan bir takım hikayeler naklederler. Ben bunların hiçbirini Hint kitaplarında bulamadım. Kitabımızın geçen bölümlerinde her şeyden bir parça zikrettiğimiz gibi, bu bölümde de Hintlilerin astrolojik öğretileri

hakkında bilgi vermek istiyoruz. [...] İlk olarak okuyucu şunu bilmelidir ki, Hintliler, kuşların uçuşu ve fiziksel görünüşleri gibi basit tekniklere dayanarak kehanette bulunur. Halbuki yapılması gereken, yer ve gökte meydana gelen değişimlerle ilgili olarak yıldızlar ve diğer gök cisimlerinin hareketlerini inceleyerek sonuç çıkarmaktır.

Batı Hindistan'da, gelişim politikası oluşturmak amacıyla bir proje kapsamında araştırmasını yapan çağdaş antropologlardan David Mosse (2006), yayımlanan kitabının taraflı, adaletsiz; katılımcıların mahremiyetini hiçe sayan, kişilerin ve kurumların saygınlığını ve projeyi tehlikeye atan türden bilgilerle dolu olduğu gerekçesiyle, katılımcıları ve iş arkadaşları tarafından yayımcıya, çalıştığı üniversiteye, Birleşik Krallık Sosyal Antropologlar Birliği'ne (ASA-Association of Social Anthropologists of the UK and the Commonwealth) şikayet edilir. 2004'te kendisini savunmak üzere kızgın bir grup insanın önüne çıkar. Bu rahatsızlıkları ve savunmasını kaleme aldığı makalesinde (Mosse, 2006), epistemolojik ya da ahlaki, antropolojinin, kendi bilimsel zeminini oluşturan sosyal ilişkileri göz ardı etmek gibi bir seçeneği olmadığını altını çizer. Antropoloğun, amaç özellikle sosyal politika oluşturmak olduğunda, gözleminin üstünü örtmesinin, sahadaki işini doğru yapmadığı anlamına geldiğini söylemektedir. Yani, yeterince politik davranmayarak katılımcılarının hislerini incitmiş gibi görünse de, aslında gerçekleri sansürlemediği için bu suçlamaların hedefi olduğu savunmasını yapmıştır.

Günümüz etik değerlerinin çoğuna uygun olmakla beraber, Bîrûnî'nin, yadırgadığı konuları belirtmekten çekinmediğini görmekteyiz. Yukarıdaki paragraf da buna örneklerden biridir: Hintliler'in bazı doğa olaylarını gözlemleyerek kehanetlerde bulunmalarını doğru bulmadığını, bunun yerine astronomik hesaplamalara dayandıracakları daha somut sonuçlar çıkarmaları gerektiğini belirtir. Bu taraflıyla Yeliz Okay'ın "Etnografya'nın Kaynağı Olarak Seyahatnameler" (2013) makalesinde ele aldığı üzere, Avrupalı seyyahlar, aynı denizin kıyılarında yeşermiş olmasına karşın kendilerinden çok din, dil, ten rengi, yaşama biçimi, adetler ve alışkanlıklar açısından çok farklı, aslında "ilkel" olan bu topluluklara karşı gelişen merakla, onların kendilerinden üstün, özellikle de geri kalmış yönlerini keşfetmeye yönelik planlı seyahatlere çıkmışlardır. Amaç, ötekini tanıyarak kendinin daha da çok farkına varmaktır. Önceleri dinî misyonerlik olarak başlayan doğuya yapılan seyahatler, Rasyonalizmin yükselişiyle, bilgi edinmek ve ötekini tanımak için yapılmaya

başlanmıştır. Bu maksatlı etnografik geziler, Rönesans ile başlar ve seyyahlar da artık antropolog kimliği ile çalışırlar. Bu kimlik oldukça ciddiye alınmaktadır ki elimizde, Pitton de Tournefort'un seyahat raporunun ilk cildinden alıntılanmış bir resmî önerinin belgesi bulunmaktadır ve seyyahın araştırmacıya dönüşümünü belgelemektedir (Okay, 2013): "Akademi'den sorumlu ve bilimdeki gelişmeleri dikkatle izleyen Devlet Bakanı Sayın Pontchartrain Kontu, 1699 yılı sonlarına doğru, yabancı ülkelere sadece doğa tarihi ile eski ve yeni coğrafya üstüne değil; aynı zamanda oralarda yaşayan farklı halkların dinleri ve törenleri ile ticaret hakkında gözlem yapabilecek kişiler gönderilmesi konusunda Majestelerine öneride bulundu." Batı, sınırlarını genişletme hırsıyla ilerlerken, değişik disiplinlere hakimi iyi eğitilmiş kişilerin bu değişik toplumların içinde yaşamasına olanak vermiştir ki buralardan gelen etnografik verilerle kendini yeniden yapılandırabilsin.

Gazneli Mahmut'un bu stratejiyi onbirinci yüzyılın başında kurgulamış olması, Bîrûnî'nin de, bu henüz bir disiplin olmayan görevin üstesinden titizlik ile metot oluşturarak, sahayı önce hermeneutik yolla, ardından da görüşmelerle tanıyarak, topladığı veriyi sistematik bir biçimde kaydederek gelmiş olması çarpıcıdır.

Sadece Bîrûnî değil, Firdevsî ve İbn-i Sinâ da Gazneli Mahmut tarafından saraya davet edilen bilim ve düşün insanlarındandır. Sultan Mahmut'un amacı, özellikle yıllar süren saldırılar düzenlediği Hint Diyarı'nın dili olan Sanskritçe'nin, öğrenilerek, Hintliler ile ilgili detayların deşifre edilmesine yönelik, saraya topladığı bilim insanlarını görevlendirerek, kendilerine yabancı ve Müslüman olmayan bu toplumu tanımak, sonucunda da şahsi dinî misyonerlik ve askerî planlarına yön vermektir (*Ghazni: A City of Empire Builders, Scholars and Monuments*, 2011).

Bîrûnî'nin Metodu ve Malinowski'nin Teorisi

Bîrûnî'nin analizleri için onbirinci yüzyılda kullandığı yöntem, ancak on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda Batılı bilim insanlarınca akademik kuramlara oturtulmuştur. Etnografik kuramların öncülerinden Bronislaw Malinowski kitabı *Büyük, bilim ve din*'de inancın sosyolojisini tartışmak için gerekli teorik şemaların öncüsü olduğu için bu araştırmada tercih edilmiş, teorisi maddeler halinde aşağıda verilmiştir (Malinowski, 1990). Bu şemaya yerleştirilmesi Malinowski tarafından gerekli görülen kelimelerle, Bîrûnî'nin sahadaki tutumu ve elde ettiği veriyi işleyiş biçimi birbiriyle örtüşmektedir.

1. Sosyal düşünceler ya da dogmalar: Kurumlarda, törelerde, büyüsel-dinsel formüllere ve ayinlerle mitlerde cisimlenmiş inanç ilkeleri. Başlıca, davranışta dile gelen heyecansal unsurlara bağlıdırlar ve bunlarla karakterize olurlar.
2. Teoloji ya da dogmaların yorumu:
 - a.Ortodoks açıklamalar, uzman görüşleri.
 - b.Bir topluluk üyelerinin çoğunluğu tarafından dile getirilen genel kanılar.
 - c.Bireysel düşünceler.

Bu teoriyle birlikte analiz edildiğinde, Bîrûnî, bir antropolog olarak, hem avamla, hem de havasla görüşerek Malinowski'nin (1990) "sosyal düşünceler ya da dogmalar" olarak belirlediği ilk maddeyi yerine getirmiş olmaktadır. Sosyal antropolog Tim Ingold'un (2018) önerdiği üzere, bir antropoloğun kendi uygulamalarına ışık tutmak ve araştırmanın gerçek anlamı ile bilimin taleplerine cevap verebilmesi için hangi konuda zor sorular sorması gerektiği ile ilgili fikri olmalıdır. Bîrûnî, Tahkik'in pek çok yerinde neyi neden yaptığını, aradığı cevapların maksatlarını açıklayarak, kendi kendine oluşturduğu, emsali olmayan metodik yaklaşımının temellendirdiğini kanıtlamak istemektedir. Kitaba başlarken, Tahkik'i yazmadan önce iki dinî kitabın Sanskritçe'den çevirisini yaptığının altını çizmesi (El-Bîrûnî, 2015), bu da gerek dile, gerekse kültüre hakimiyetini teorik olarak ilerletişinin ifadesidir. Yani sahaya inmeden, sahayla ilgili zor sorularını hazırlamıştır.

Pratikte Hintliler dışarıya kapalı olduğu ve kendisi Sultan Mahmut'un "adamı" olarak görüldüğü için aralarında yakın ilişki kurulamadığından, bu sebeple de bazı konuların açığa çıkamadığından yakınmaktadır (El-Bîrûnî, 2015). Bu ifadesinden, incelemekte olduğu yerliye, araştırmasını güçleştirmek pahasına, bugünün etik anlayışı uyarınca kimliğini açıkladığını (Eriksen, 2018) ve kendisinin bilim insanı/antropolog olarak kimliğinin, sahadaki en önemli araç olduğunun farkında olduğunu (Eriksen, 2018) anlamaktayız.

Bîrûnî, ikinci sıradaki "teoloji ya da dogmaların yorumu" (Malinowski, 1990) bölümündeki her üç maddeyi de uygulamaktadır (Malinowski, 1990). "Ortodoks açıklamalar ve uzman görüşlerine" hermeneutik kullanarak, farklı literatürlerden alıntılar yaparak daha önceki bölümlerde ele alındığı üzere, kitabının pek çok yerinde değinerek, sahadaki gözlemini sağlamlaştırdığının altını çizer (El-Bîrûnî, 2015).

Malinowski çoğunlukla katılımlı gözlemden ve mülakatlardan veri toplamak durumundayken, Bîrûnî'nin elinde, incelediği topluma dair metinler bulunmaktadır. Bunların çevirilerini bizzat yaptığı için, Hint metinlerinde yer alan tarihsel, felsefi, coğrafi, etimolojik, astronomik vb. konu başlıklarını Kur'an'daki bilgilerle; Batlamyus, Eflatun ve Aristo (El-Bîrûnî, 2015) gibi bilim insanlarının ifadeleriyle derinlemesine tartışabilmiştir: "Hindûlar kitaplarına bizim besmele ile başladığımız gibi, yaratılışın sözcüğü kabul edilen OM hecesi ile başlarlar." Avam ve havas olarak ayırdığı her iki topluluğun da görüşlerini alarak ilerlediğini, katılımlı gözlem tekniğini uyguladığını, "Ben kendim ise, onların elleriyle ceylan avladıklarını gördüm." (El-Bîrûnî, 2015) ve derinlemesine görüşmeler sonucu edindiği bilgileri not aldığını dile getirmiştir: "Hatta bir Hintli iddiasında o derece ileri gitti ki, o ceylanı yakalamadan önüne getireceğini hatta onu doğrudan mutfağa sevk edebileceğini söyledi (El-Bîrûnî, 2015)."

Kimi zaman Bîrûnî (2015) simya gibi okült konularda Hintli ustaların yaklaşımlarını da, ilimde kullandıkları içerikleri de anlamlandırmaya çalışır, ketumluklarının altını çizer ve gözlemleyebildiklerinden yola çıkarak akıl yürütmek durumunda kalır. Bu noktada, akademik antropologlardan bir nebze ayrıldığını belirtmek gerekir: Bîrûnî, ustaların yaptıkları karışımların içeriklerinin, yapılışını, ölçüsünü de bir yandan farmakoloji ve simya çalıştığı için de sırrını öğrenerek kayıt etmek istemekte fakat engellenmektedir. Yazılı kaynak bulamaz, görüşmelerde kişiler yeterince bilgilendirme yapmaz ve katılımlı gözlem de simyada kullanılan maddelerin içeriğini anlaması için yeterli olmaz. Akademik antropolojinin önerdiği üzere de, veri elde etmekte zorlandığı bu saha deneyimini okuyucusuna aktarır (El-Bîrûnî, 2015). Malinowski'nin (1990) de tatmin edici bilgiye sahip olamadığına dair ifadeleri bulunmaktadır: "Nasibowai'nin kendisi de dahil yerlilerin hiçbirinden daha kesin ya da daha ayrıntılı bir açıklama almak mümkün olmadı" ya da "Bilgi vericim, bu büyüde neden dişi ruhların etkili olup da erkeklerin olmadığını söyleyemedi, bu soru karşısında en az benim kadar şaşkındı" gibi.

Bu sanat erbabı, sanatlarını gizlemeye ve kendilerinden olmayan insanlarla ilişki kurmamaya özen gösterir. Bundan dolayı ben, Hintlilerden bu ilimde hangi yöntemleri takip ettiklerini, temel olarak hangi maddeyi kullandıklarını, kullanılan maddenin bir mineral mi yoksa hayvansal veya bitkisel bir madde mi olduğunu öğrenmedim. [...] Öyle zannediyorum ki onlar, simyanın minerallerle ilgili yöntemine eğilim gösteriyorlardı (El-Bîrûnî, 2015).

Bîrûnî, benzeri şekilde, “Deniz Suyunda Meydana Gelen Med ve Cezir Olayları Hakkında” başlıklı bölümde, Vişnu-Dharma kitabında med-cezir olaylarıyla ilgili yazılanları ele alır ve daha sonra görüşmelerde duyduklarıyla kıyaslar (El-Bîrûnî, 2015). Kendi hayat görüşüyle örtüşmemesine karşın, elde ettiği bilgiyi, saygıyla aktarmaktadır:

Linga, Mahâdeva’nın erkeklik organının suretidir. Ben bununla ilgili olarak şunları işittim: “Bir *rişi* (bilge) kendi karısının yanında Mahadeva’nın erkeklik organının yok olması için beddua etti. Bundan dolayı onun cinsel organı düşerek sanki önceden hiç yokmuş gibi oldu. [...] Hint havas tabakası ise günlük med-cezirleri Ay’ın doğuşu ve batışıyla, aylık med-cezirleri ise Ay ışığının artması veya eksilmesiyle açıklar. Ancak onlar her iki med-cezir olayının sebebine vakıf değildirler.

Bu pasajdan Bîrûnî’nin, kültürün oluşumunda mitlerin önemini de kavramış olduğunu söylemek yerinde olur (Barnard, 2013). Belki de Bîrûnî’nin yaklaşımının yeterince toleranslı ve etik olup olmadığını tartışıyor olmamız, ondokuzuncu yüzyıldan başlayarak 1970'lere kadar, toprakların asıl sahiplerinin "yerliler," ritüeller, şifacılık ve büyülerin "tıbbileşme" kavramları altında, "modern-öncesi; modern-dışı" şeklinde tanımlanarak (Erol ve Terzioğlu, 2018) kesin çizgilerle ayrılmış olmasıdır. Yani antropoloji bilimi, miladı olarak bilinen ondokuzuncu yüzyılda (Erol ve Terzioğlu, 2018), Bîrûnî’nin zamanına kıyasla çok daha ön yargılı ve katı sınırlarla bezeli olarak doğmuştur.

Kutsal ve kutsal olmayanı da Durkheim’la, beraber ayırmaya 1915’te başlayan sosyal antropoloji, bunu evrensel olarak kabul ederken (Barnard, 2013), Bîrûnî dokuz yüz yıl önce kutsal ile kutsal olmayanı farklı kaynaklardan sorgulayarak ayırt etme çabasına girmiştir. Bu hususta da, "...ilkel insanın akıldışılığını dogma olarak tanımakta gerçekten kuşkuyla düşmek zorundayız" diyen ve dogma olarak betimlenen inanış veya adetlerin zaman içindeki tecrübelerle temellendiğine dikkat çeken Malinowski’nin (1990) *teoloji ve dogmaların yorumu* ayrımını gözetmektedir.

Bölüm sonlarını, görüşmelerden elde ettiği veriler, hermeneutik ve akıl yürütme ile bağlar ve etimolojik unsurları tartışır (El-Bîrûnî, 2015): “Bu kaleye *altın* kale denmesi ise sadece geleneksel bir kullanımdan kaynaklanabilir. Bununla birlikte tıpkı Zâbaj (Zenc) adalarına bölge toprağının biraz yıkanmasıyla çok altın elde edilmesinden ötürü Altın Toprak (*Suvarnavipa*) denmesi gibi buraya bu ismin bilinçli olarak verilmiş olması da mümkündür.” Dilin kültür tarafından bilinçli bir şekilde zaman içinde oluştuğu ve

kültürün etraflıca haritalandırılabilmesi için dilin, çözülmesi gereken bir kod olduğu anlayışına son katkıları, yirminci yüzyılın ortasında yaşamış olan Dell Hymes'in yaptığı kabul edilse ve Boas'a kadar uzanan bir geçmişi olduğu söylene de (Lavenda ve Schultz, 1998), dildeki öğelerin kökenlerini sorgulamasından Bîrûnî'nin, bunun çok daha önce farkına vardığı söylenebilir.

Tarafsız bir tutumla ele aldığı tartışmalı bir konu ineğin kutsiyetidir: Hintliler'e inek eti haram kılınmıştır ve bununla ilgili Bîrûnî, saha araştırması sırasında değişik rivayetler toplamıştır, bunları anlatır ve yine kendi düşüncesini yazması gerektiğinde "Fakat ben bu konuda kararsızım ve ineğin haramlığıyla ilgili bu iki rivayetten herhangi birini tercih edemiyorum" diyerek, bir düşünceyi desteklemek durumunda olmadığını belirtir (El-Bîrûnî, 2015). Buna benzer bir durum Malinowski (1990) tarafından da deneyimlenmiştir, sağlanan bilginin doğruluğuna tam olarak güvenmekte güçlük çekmektedir ve okuyucuyla dertleşen monoloğunda, kendisine verilen farklı bilgilerin ortasını bulmak yerine, farklı görüşleri tartışmayı tercih ettiğinin altını çizmektedir: "Bu soruyu, uygun biçimde formüle ederek birçok bilgi vericiye yönelttim. Cevaplar her zaman bölük pörçüktü. [...] Ne yapmalıyım? Bir tür "ortalama görüş" mü uydurmalıydım?"

Bîrûnî'nin bu araştırma çerçevesinde ısrarla üzerinde durduğu nokta, tarihsel araştırmaların ekonomik veya teolojik bağlamda analiz edilmemeleri gerektiğidir (Buriev, 2020). Bu sebeple konu ettiği tüm tartışmalarda inançlara ve adetlere eşit mesafeye yaklaşmaya dikkat ettiği hissiyatını okuyucusuna geçirmektedir. Ölüm ve cenaze geleneklerini anlattığı bölümde Hintliler'in önce ölülerini açık havada bıraktıklarını, daha sonra onları koyacak, içinden rüzgarın geçebileceği, açık pencere, çatılı binalar inşaa ettiklerini, en sonunda ise, Nârâyana'dan gelen bir emirle, ölülerini yakmaya başladıklarını anlatır. Bu uygulamayı da takdir ettiğini, "Böylece ölüden geriye ne kir ne yağ ne koku kalmakta, onların hepsi bir anda ortadan kaybolmaktadır." (El-Bîrûnî, 2015) cümlesinden anlıyoruz. Ölü yakma adetinin Slovenler'de (Sakâlibîler) ve Antik Yunanlılar'ın bir kısmında da mevcut olduğunu belirterek, Galenus'un Hipokrat özdeyişleri yorumundan ve Socrates'ten alıntılar yapar. Oğuz Türkleri'nin, ruhun maddede, yani bedende, geçici olarak ikamet ederek, ölüm gerçekleştiğinde bedeni terkederek başka bir yere gittiği gibi benzer bir inanışa sahip olduğunu kanıtlamak için bir örneklendirme yapar: "Bunun benzeri Oğuz Türkleri'nde boğulmuş bir kimse için

yapılan törendir. Zira onlar, suda boğulup ölen kimseyi çıkardıklarında cesedini sahilde masa üzerine koyarlar. Masanın bir köşesine ip bağlayarak, ipin ucunu suya atarlar ki bu sayede suda kaldığı düşünülen ruh diriliş için ipe tutunarak terk ettiği bedene yeniden dönebilsin.” (El-Bîrûnî, 2015).

Bu gibi örneklendirmelerle Bîrûnî dünyada birbirine benzeyen ve farklılaşan toplulukların, adetlerin, inançların olduğunu ve tümüne mesafeli yaklaşmak gereğini vurgulamaktadır. Hepsi saygıyı hakeder çünkü hepsinin temelinde tarihsel mitler yatmakta olduğunu okuyucusuna anlatmaktadır. Gazneli Mahmut'un görevlendirmesi ile gittiği için de bu kültürün olduğu gibi yani doğru anlaşılmasını sağlamak gibi bir misyon üstlenerek, ötekileştirmenin ya da kutuplaşmanın önüne geçmeye çalışmaktadır (Meyer, 2001). Bu açıdan, Malinowski'nin (1990), Durkheim tarafından ortaya atılan "kolektif bilinç" kavramına, "Alan araştırmasında, ilkel ya da uygar bir topluluk incelenirken bütün agregasıyla bireysel ruh söz konusudur, ve yöntemlerle teorik konseptler yalnızca bu çeşitliliğe göre biçimlendirilmelidir." sözü ile, bunun etnografik ve sosyolojik araştırmayı yarı yolda bırakacağı savı ile karşı çıkışına oldukça benzemektedir.

Malinowski'nin (1990) dile getirdiği son madde *bireysel düşünceler*dir. Makalenin çeşitli yerlerinde Bîrûnî'nin kendi düşüncelerini paylaştığına dair örnekler verilmişti. Tüm bunlara ek olarak, Tahkik'in Önsöz'ünde, yapıtı ortaya koyarken faydalandığı kaynakları saymaktayken Hintli râvîlerin bazen bir topluluğu yüceltmek için, bazen de para/makam/şöhret uğruna kolaylıkla yalan söyleyebildiklerini belirtmesi gösterilebilir. Bîrûnî bunu, kendisinden sonra benzer çalışmalar yapacak araştırmacıları, kaynakların güvenilirliği konusunda uyarmak, kişilere ve kaynaklara karşı bir miktar şüpheci yaklaşıma davet etmek üzere belirtmektedir (El-Bîrûnî, 2015).

Sonuç

Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind kitabının tamamında, araştırmacısı ve yazarı Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, etnografya ve antropoloji, henüz birer disiplin olarak sayılmazken, Gazneli Sultan Mahmut himayesinde ve emriyle, Hindistan'ı ve orada yaşayan toplulukları, yıllarca savaşlarla zorlayıp yoran bir hükümdar adına gitmiş ve günümüzün etik ve akademik kurallarıyla bağdaşan, çok boyutlu bu araştırma belgesini ortaya çıkarmıştır. Modern sosyal antropolojinin önerdiği üzere, yerel dili, Sanskritçeyi

öğrenmiştir. Sanskritçeyi yalnız katılımlı gözlem için değil, hermeneutik, yani yazılı belgelerin karşılaştırmalarını yapabilmek ve astronomi, astroloji, fizik ve matematik kuramlarını anlamlandırabilmek için, alfabesini çok iyi derecede okuyacak ve yazacak kadar öğrenmiştir. Başka dillerde de okur-yazar olduğundan, dilin önemi ve dilin kültürle yadsınmaz bağının farkındalığıyla, hem içerik analizi, hem de söylem analizi yaparak ilerlemiştir. Sanskritçe metinleri Arapça, Farsça, İbranice, Latince ve Antik Yunanca metinler ile kıyaslar. Araştırmasını sadece metinlerden değil, katılımlı gözlem ve görüşmelerden aldığı doğrudan verilerle de besleyen Bîrûnî, elindeki tüm verileri ortaya koyar ve en sonunda da kendi fikrinin beyanıyla, ele aldığı tüm konuları bağlar. Bu makalede, antropolojiyi teorik ve metodolojik bir çerçeveye konumlandığı kabul edilen ilk isimlerden biri olan Bronislaw Malinowski'nin yaklaşımı ile Bîrûnî'nin yaklaşımı karşılaştırılmış ve birbirlerine yakınlıkları öne çıkmıştır. *Tahkîku'l Mâ Li'l-Hind* bir bütün olarak ele alınıp günümüz akademik ölçüleriyle tartışıldığında, Bîrûnî'nin yaşadığı yüzyılda etnografya ve antropolojinin henüz disiplin haline gelmemişken, araştırmasını bugünün akademik etiğine uygun bir biçimde yönettiğinin, diğer topluluğu aşağı görmeden, her yönüyle anlamlandırmaya çalışarak yansıttığının altını çizmek yerinde olacaktır. Yukarıda sayılan unsurlar ve tüm bunların onbirinci yüzyılın başında yapılmış olması, antropoloji bilimi alanında batılı bilim insanlarına atfedilen "yeniliklerin" ve etik akademik yaklaşımın bin yıl önce, Bîrûnî tarafından yapılandırılmış, uygulanmış ve öz eleştirisinin yapılmış olduğunu gözler önüne sermektedir.

KAYNAKLAR

- Acet, M. (2018). Hermeneutik (Yorumbilgisi): Kısa bir tarihçe. *Medium*.
<https://medium.com/türkiye/hermeneutik-yorumbilgisi-kisa-bir-tarihçe-82a27cce371a>
- Ahmed, A. S. (1984). Al-Beruni: The First Anthropologist. *RAIN*, 60, 9–10.
<https://doi.org/10.2307/3033407>
- Alıcı, M. (2003). Bir dinler tarihçisi olarak Bîrûnî ve Tahkîku Ma Li'l-Hind'de Tanrı Kavramına Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8), 209-229.

- Ataman, K. (2013). İslam düşüncesinde 'öteki'ni anlama: Bîrûnî Örneği. *Milel ve Nihal*, 10(3), 201-223.
- Aydın, K. & Hanağası, U. B. (2017). Sosyoloji ve siyasal araştırmalarda karşılaştırmalı yöntem. *KOSBED 2017*, 3: 57-86.
- Barış, M. (2018). First translation activities in Islamic science history and their contribution to knowledge production. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 22(1), 705-730.
- Barnard, A. J., & Doğan, M. (2013). *Sosyal antropoloji ve insanın kökeni*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Bernard, H. R. (2006). Research methods in anthropology. *AltaMira*.
- Bilim ve Ütopya, Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi, Dosya: Tüm zamanların en büyük bilginlerinden Biruni*. (2000). 75(Eylül). Ütopya.
- Buriev J.A. (2020). Historical and philosophical analysis of Ahmad Zaki Walidi's work "Beruniy." *Экономика и социум*, 10(77), 44-47.
- Duman, A. (2010). Bîrûnî: İlmî kişiliği tarih anlayışı ve yöntemi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 10(2), 19-38.
- El-Bîrûnî. (2016). *Tahkiku ma Li'l-Hind* (K. Burslan, Çev., A. İ. Yitik, Ed.). Türk Tarih Kurumu.
- Eriksen, T. H. (2018). *Küçük yerler büyük meseleler: sosyal ve kültürel antropoloji*. (A. E. Koca, Çev.). Birleşik Dağıtım.
- Erol, M. & Terzioğlu, A. (2018). *Kültür denen şey: Antropolojik Yaklaşımlar* (A. Bartu Candan & C. Özbay, Ed.). Metis.
- Evans, A. D. (2006). Anthropology at war: Racial Studies of POWs during World War I. *Worldly Provincialism: German Anthropology in the Age of Empire*, 198-229.
- Formichi, Chiara. (2020). *Islam and Asia*. Cambridge University Press.DOI: 10.1017/9781316226803
- Georges, R. A., ve Jones, M. O. (1980). *People studying People, The Human Element in Fieldwork*. University of California Press.
- Ghazni: A city of Empire Builders, Scholars and Monuments. (Aralık 2011). UNESCO. Kabul Unesco Office. <https://catalog.acku.edu.af/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=37646>

- Ingold, T. (2018). Art, science and the meaning of research. *Research in Arts and Education*, 2018(3), 1-9.
- Mahoney, J. (2004). Comparative Historical Methodology. *Annual Review of Sociology*, 30, 81-101. DOI: 10.1146/annurev.soc.30.012703.110507
- Malinowski, B. (1990). *Büyü, bilim ve din*. S. Özkal (Çev.). Kabalcı.
- Mathur, H. M. (1972). Anthropology and public administration. *Indian Anthropologist*, 2(2), 71-79..
- Mead, M. (1939). Native languages as field-work tools. *American Anthropologist*, 41(2), 189-205.
- Meyer, M. (2001). Between theory, method, and politics: positioning of the approaches to CDA. R. Wodak, & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis*. Sage, 14-31. doi.org/10.4135/9780857028020.n2
- Mosse, D. (2006), Anti-social anthropology? Objectivity, objection, and the ethnography of public policy and professional communities*. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 12: 935-956. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9655.2006.00371.x>
- Okay, Y. (2013). Etnoloji/Etnografya'nın kaynağı olarak seyahatnameler. *Türk Yurdu*, 310.
- OpenAI. (2024). ChatGPT [Large language model]. <https://chatgpt.com/c/66e81685-6acc-800b-83ac-72e071ef4f0d>
- Pišev, M. (2019). Anthropological aspects of Ibn Khaldun's Muqaddimah: A Critical Examination| Bérose. *Un article du dossier documentaire: Ibn Khaldun (1332-1406)*.
- Sachau, E. C. (1910). *Alberuni's India: An account of the religion, philosophy, literature, geography, chronology, astronomy, customs, laws and astrology of India About A.D. 1030*. Trübner's Oriental Series.
- Schultz, E. A., & Lavenda, R. H. (1998). *Anthropology. A perspective on the human condition*, 2. Mayfield Publishing.
- Sparavigna, A. C. (2013). The science of al-Biruni. *The International Journal of Sciences*. 2, 52-60. <https://arxiv.org/pdf/1312.7288.pdf>
- Sparavigna, A. C. (2014). Al-Biruni and the mathematical geography. *PHILICA*.1-7. DOI 10.5281/zenodo.3362206
- Starr, S.F. (2019). *Kayıp aydınlanma: Arap fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın altın çağı*. Y. S. İnanç (Çev.). Kronik Kitap.

- Uyan-Semerci, P., Erdoğan, E., ve Sandal Önal, E. (2022). *Bizliğin aynasından yansıyanlar: Türkiye gerçekliğinde kimlikler ve ötekileştirme*. Bilgi Üniversitesi.
- Van Dijk, T. A. (2001). Multidisciplinary CDA: A plea for diversity. *Methods of critical discourse analysis*, 1, 95-120.
- Yates, F. A. (2020). *Hafıza sanatı*. Metis.

FINANS: Bu çalışmanın yürütülmesinde herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI: Yazarlar, bu çalışmayı etkileyebilecek finansal çıkarlar veya kişisel ilişkiler olmadığını beyan eder.

YAZAR KATKILARI: Yazar, makalenin tümünü katkılarıyla oluşturmuştur.

ETİK ONAY BEYANI: Bu çalışmada Yerel Etik Kurul Onayına gerek duyulmamıştır.

VERİ KULLANILABİLİRLİK BEYANI: Bu çalışmada kullanılan verilere yazardan talep üzerine erişilebilir.

FINANCE: No financial support was received for the conduct of this study.

CONFLICT OF INTEREST STATEMENT: The authors declare that there are no financial interests or personal relationships that may influence this study.

AUTHOR CONTRIBUTIONS: The author has contributed to the manuscript in its entirety.

ETHICAL APPROVAL STATEMENT: Local Ethics Committee Approval was not required for this study.

DATA AVAILABILITY STATEMENT: The data used in this study are available upon request from the author.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
(This work is licensed under a Creative Commons NonCommercial license Attribution International License).